

Religion – privatsak eller offentlig sak?

Kommentar til NOU 2013:1 Det livssynsåpne samfunn.

Av Professor emeritus Dr. Philos Sigurd Skirbekk,
Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Tros- og livssynspolitisk utvalg ble formelt oppnevnt ved kongelig resolusjon den 25. juni 2010 etter framlegg fra Kulturdepartementet. I realiteten var det Stortingets såkalte kirkeforlik som var utgangspunkt for utvalgets mandat.

Dette mandatet gikk ut på å formulere en helhetlig politikk for tros- og livssynssamfunn. Her ble det sagt at statens fremste oppgave var ”å sikre og beskytte tros- og livssynsfriheten”, slik denne er forankret i ”sentrale fellesverdier: demokrati, rettstat, menneskerettigheter, ikke-diskriminering og likestilling”.

Utvalget viser til Stortingets mandat, forstått som at tros- og livssynsfriheten skal gjelde alle. Den enkeltes tros- og livssynspraksis må ikke krenke andres rettigheter og friheter. Videre ble det lagt vekt på prinsippet om ikke-diskriminering: Ingen skulle utsettes for usaklig eller uforholdsmessig forskjellsbehandling på grunn av deres tros- og livssynspraksis. Det skulle legges aktivt til rette for alle borgers tros- og livssynsutøvelse.

Hva disse prinsippene skulle føre til når det gjelder praktisk politikk, ble det så opp til utvalget å finne ut av. Her kunne flere tolkninger vært mulig.

Det kunne vært sagt at staten rent juridisk garanterte for at ingen skal bli utsatt for diskriminerende behandling, så fremt vedkommende er medlem av et nærmere bestemt tros- eller livssynsamfunn. Det ville i så fall være en negativ rettighet.

Et annet alternativ ville gå ut på staten forpliktes til å gi økonomisk støtte til ulike tros- og livssynssamfunn, for eksempel basert på medlemstall. Hvis dette alternativet for positiv rett hadde vært valgt, måtte kriteriene for seriøsitet, og dermed verdighet for støtte, blitt skjerpet.

Utvalget har imidlertid lagt seg på et tredje alternativ: økonomisk støtte til alle tros- og livssynssamfunn uten klare kriterier for seriøsitet. Ikke-diskriminering er tilsynelatende tolket som en rent administrativ sidestilling av ulike tros- og livssynssamfunn. Dette kan framstå som det mest liberale av alternativene, men også det mest problematiske og det som i størst utstrekning åpner for dilemmaer som bare delvis er utredet.

En type dilemmaer vil i gå ut på å presisere hvilke trossamfunn som fortjener støtte og hvilke som ikke gjør det. Her kan det oppstå motsetninger mellom statlige kriterier og de ulike trossamfunns egenforståelse. Hvis staten her skal være overformynder, kunne det være forholdsvis, men ikke helt, enkelt å sjalte ut samfunn som klart bryter med gjeldende norsk lov, men ikke like enkelt å definere

skillelinjene for verdige og uverdige. Utvalget gir ingen tilfredsstillende svar på denne type dilemmaer. Et beslektet dilemma vil gå på å likestille alle trossamfunn som ut fra sin egen forståelse definerer seg som enestående i forhold til andre trossamfunn – absolutisme vs. relativisme.

En annen type dilemmaer som utvalget går utenom, gjelder funksjonaliteten for norsk kultur. En samvittighetsbasert lutherdom har et funksjonelt fortrinn framfor trossamfunn som i større grad er basert på ytre straff og belønning.

Når dette dilemmaet ikke drøftes, kan det ha sammenheng med at utvalget går utenom mye forskning på dette feltet. Utvalget sier på side 58 at den klassiske samfunnsvitenskap i var stor utstrekning opptatt av religionens virkninger i samfunnet, eksemplifisert ved verker av Max Weber og Emile Durkheim. Men i fortsettelsen påstås det at "Religion som tema forsvant .. fra de samfunnsvitenskapelige disiplinene omkring midten av 1900-tallet".

Dette er misvisende. Det kunne trekkes fram et tresifret antall arbeider fra fagene sosiologi, sosialantropologi og psykologi fra de siste årtier der sammenhenger mellom religion og samfunn er blitt drøftet og analysert. En sentral samfunnsvitenskapelig forsker vil i denne sammenheng være Ruth Benedict , som med sin bok *Pattern of Culture* inndelte samfunn etter hvorvidt de la vekt på skyld eller skam som moralsk sanksjon, avledet av vestlige og østlige religiøs lære. (På norsk foreligger oversettelsen *Kulturmønstre* fra 1970.)

Dette er et verk som har inspirert mange senere religionsforskere, blant dem den norske sosialantropologen

Inger-Lise Lien. (*Ordet som stempler djevlene*. 1977). Lien foretok inngående studier av miljøer dominert av innvandrerungdom med ulik religiøs bakgrunn. Hun fant her flere forskjeller i disposisjoner for å akseptere vold som straff. Forskjellen mellom indre og ytre sanksjoner for normbrudd kunne tydeliggjøres. Hun konkluderte med at ungdommer med bakgrunn fra Midtøsten i stor utstrekning fulgte sine forfedres syn på moralsk orden; basert på ære og sosial skam. Her foreligger det en betydelig forskjell mellom luthersk lære og islamsk lære. Norsk moral henger sammen med en indreorientert og situasjonsuavhengig forskjell mellom riktig og galt. Denne læren er en del av en protestantisk tradisjon som har bygd på spenningen mellom god samvittighet og indre skyldfølelse. Det sier seg nesten selv at en slik kultur er mest funksjonell for individuell fristilling og for framvekst og opprettholdelse av demokratiske rettsordninger.

I denne sammenhengen finnes det flere studier som har fokuset på forholdet mellom religion og kjønnsroller/familieforståelse. Forskjellen mellom det kristne Nye testamentet og den muslimske Koranen kunne her utdypes med henvisninger til Halvor Tjønns bok *Muhammed* som kom ut i fjor. En likebehandling av kristendom og islam blir problematisk. Dette har vi i det siste fått demonstrert i saken til Marte Dalelv.

Ut fra et sosiologisk perspektiv kunne det vises til flere forskere som har arbeidet videre med teoriene fra Weber og Durkheim. Disse har framholdt at religion ikke bare er et individuelt anliggende, men at den i høy grad påvirker

samfunnets kultur og politisk struktur , og derigjennom det enkelt individs orientering. Skjematisk kunne sentrale premisser i denne forskningen framstilles på denne måten:

- 1) En religion påvirker ikke bare det enkelte individs trosliv, men fungerer i et samspill med kulturen i et samfunn, gjennom tenkemåter og orienteringsmønstre.
- 2) Folk forholder seg til denne kulturen, enten de er troende eller ei, og enten de er dette forholdet bevisst eller ei.
- 3) Folks mentalitet og tenkemåte er i stor utstrekning kulturbestemt, og ikke bare bestemt av den enkeltes overbevisning og valgte trosformer.
- 4) Denne orienteringen har ofte samfunnsmessige følger, som kan studeres ut fra samfunnsvitenskapelige modeller, teorier og empiriske data, det vil si ut fra målestokker som går utenpå den enkeltes tro.
- 5) Slike virkningene kan ordnes i forhold til samfunnsmessige funksjoner og dysfunksjoner. Her finnes flere målestokker. Mest dramatisk er de funksjoner som går på et samfunns tilpasning og, på sikt, dets overlevingsevne.

De fleste moderne multikulturelle samfunn har måttet forholde seg til den type dilemmaer som kunne følge av en full likestilling mellom religioner. Det kunne her vises til den tyske debatten om *Leitkultur*, den franske filosofien bak *laïcité*, foruten til italienske forskere som har framholdt at selv om pluralisme og egalitet, eller ikke-diskriminering, hver

for seg kan framstå som respektable verdier, lar de seg vanskelig forene. Romersks historie er full av eksempler på at dette ikke går i praksis. Her kunne også ikke-europeiske land vært trukket fram, eksempelvis enkelte stater i India der hinduismen er en hovedreligion, islam og kristendom har status som sekundære religioner med færre rettigheter og tilhengere, folk som kan dokumentere at de tilhører andre religioner kan ha rett til visse fridager i året, uten at dette affiserer andre indere.

Enkelte medlemmer av utvalget har villet gå utenom disse dilemmaene. Nestleder i utvalget, Bente Sandvik, har i Aftenposten for 19. 02.2013 gitt uttrykk for et nokså optimistisk syn på spørsmålet. Hun nevner at tro og tradisjon kan oppleves annerledes av dissenterne enn av de som er en del av makten. Deretter skriver hun: "Gode felles verdier kan forankres på mange vis. Den kristne vil sikkert finne gjenklang i sin tro, mens muslimen og humanisten kan gi tilslutning fra hvert sitt ståsted".

Amerikanske forskere har forsøkt å finne fram til hvilke "gode verdier" som var felles for alle amerikanere. Dette resulterte i en konklusjon som populært ble framstilt som at det eneste ingen amerikaner ville være prinsipielt motstandere av, var *"Motherhood and Applepie"*.

Når utvalget går utenom de dilemmaer som reiser seg i denne forbindelse, kan det ha sammenheng med en inadekvat forståelse av kultur. Utvalget skriver: "religion er også et kollektivt fenomen, og tros- og livssynsfriheten har

derfor en kollektiv side. Den omfatter frihet til å komme sammen om religiøse formål, delta i religiøse ritualer og den innebærer rett til å organisere et felles religiøst liv" (s. 26) Her skrives det som om religion bare gjelder enkeltindividers personlige tro og en summering av individer i kollektive sammenhenger. Kultur er imidlertid noe annet enn bare et kollektivt fenomen, og må forstås i en overindividuell sammenheng, ikke bare som summen av individers valg innenfor et statsterritorium. (jfr. språk)

I dagen samfunn blir "kultur" ofte forstått som enten symboler for estetikk eller som opplevelsestilbud. Ingen av delene får med seg at kultur i Max Webers forstand har å gjøre med gjennomgripende forståelsesformer i et samfunn.

Utvalgets begrenset forståelse av kultur fører utenom en forståelse av religion i et funksjonsanalytisk perspektiv . Dette fører i sin tur utenom spørsmålet om de kulturendringer som vi ser i vår tid, bør bedømmes som funksjonell eller som dysfunksjonell for samfunnets kapital for tilpasning og utvikling. At det her foreligger en forskjell mellom amerikanske og europeiske studier av religion, er nok riktig som en generell karakteristik.

I forlengelsen av påstanden om at religion forsvant fra de samfunnsvitenskapelige disiplinene omkring midten av 1900-talletet, sies det at en årsak til dette var sekulariseringsprosesser i de vestlige landene som medførte at religion som sådan ble stadig mer betraktet som et irrasjonelt fenomen. "Studier av religion har gradvis forsvunnet fra den generelle

samfunnsvitenskapen og har i stedet blitt spesialisert i utkanten av de brede disiplinene (Loga 2012: 35)” .

Dette er en drøy påstand. Det kan vises til et tresifret antall forskningsrapporter fra de siste tiår som omhandler forholdet mellom religion og samfunn. Her finnes det også et stort antall populærvitenskapelige artikler: Hvis vi holder oss til artikler talt opp på nettstedet Google, oppgis det her at ”Religion og samfunn” var registrert med over en million artikler (nøyaktig 1 070 000) . Den engelskspråklige ordkombinasjon ”*society and religion*” ga 53 300 000 artikler. Til sammenlikning kom ”*society and sex*” ut med 43 200 000 artikler, så vidt slått av ”*society and democracy*”, registrert med 43 700 000 artikler. ”*Religion and functions*” kommer derimot ut med hele 105 000 000 artikler. ”*Society and identity*”, som kan ses som en underkategori av religionens funksjoner, er registrert med 25 500 000 artikler, bare fjerdeparten så mange som de som er kategorisert under ”Religion and functions”.

Hvordan et tema som gir slike utslag i den engelskspråklige litteraturen kan kalles for et ”spesialfelt i utkanten av de brede disipliner”, enn si at det har ”forsvunnet”, virker nokså søkt.

Sekulariseringen kan gjelde for Europa, i alle fall for Vesteuropa. Men om dette er et tegn på at Europa er preget av sivilisatorisk lys eller mørke blir et annet spørsmål , som det utvilsomt kan gis mange svar på, ikke minst på bakgrunn av darwinistiske mål for sivilisasjoners vekst og forfall.

Verden som helhet har opplevd en halvering av barnetallet pr. kvinne mellom 1950 og 2005, fra 5,02 til 2,65. Europa har i samme periode gått ned fra 2,66 til 1,41. En forklaring på det europeiske fallet i fødsler kunne ses i sammenheng med en moralsk individualisering, og med ekteskapets utvanning og oppløsning, noe som statistisk sett fører til færre barn.

Den engelske professor i statsvitenskap ved University of London, Eric Kaufmann, ga i 2010 ut boka *Shall the Religious Inherit the Earth?*. Det Kaufmann her ville vise, med statistiske sammenlikninger, var at religiøse mennesker over alt får flere barn enn ikke-religiøse, uansett konfesjon. Dette gjelder både på individplan og på samfunnsplan.

I et land som Østerrike har fødselsfrekvensen vært sammenholdt med religiøs tilknytning. I året 2001 ble muslimske mødre registrert med 2,4 barn i gjennomsnitt. Romersk-katolske med 1,32 og protestantiske kristne med 1,22 i gjennomsnitt. Østerrikere uten religiøs tilknytning var registrert med 0,82 barn pr. kvinne. Det vil si at den muslimske del av den østerrikske befolkning får dobbelt så mange barn som de kristne, og tre ganger så mange barn som par uten religion.

Land med sterke religiøse institusjoner synes å ha en høyere reproduksjonsrate enn mer sekulære samfunn. Ifølge *Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life* er dette en viktig grunn til at den muslimske befolkning vil øke sterkt på verdensbasis de neste tjue år, til tross for at veksten beregnes å ville avta.

Religionens betydning for forskjellige reproduksjonsrater har også vært påvist av Wolfgang Lutz, leder for den demografiske avdelingen ved IIASA, Laxenburg, Østerrike. Det samme gjelder Evelyn Lehrer ved *University of Illinois*. Hun har lagt fram data som tyder på at kristne par i Sørstatene i gjennomsnitt får et halvt barn mer enn ikke-kristne. (I utvalgets 24 siders litteraturliste blir riktignok Kaufmann så vidt nevnt, uten at det fører til revisjon av konklusjonene. Wolfgang Lutz, og Evelyn Lehrer nevnes ikke.)

Utvalget synes å gå ut fra at menneskerettigheter og demokrati kan erstatte religion som en samlende moralsk appellgrunnlag, uten at dette drøftes nærmere.

Menneskerettighetserklæringen av 1948 må ses i forhold til demokratienes forsvar mot diktaturenes trussel på den tid, og for å gi folk rett til å ordne sin liv etter demokratiske prinsipper. Et slikt prinsipp kan forholdsvis lett forenes med en individsentrert vestlig kultur; ikke like enkelt med en kollektivistisk østlig kultur. Men fordi om normene er kulturelt relative, kunne de kanskje hatt en funksjon for menneskenes utvikling mot et frihetlig demokrati. Dette ville stå i motsetning til politikken i mange diktaturer. Selv om dette i høy grad var en aktuell utfordring for en generasjon siden, så er det i dag knapt noen diktaturer som kan ses som en trussel mot Vesten (kanskje bortsett fra Nord-Korea). Derimot kan det være flere grunner for å ønske en begrensning av folks frihet når det gjelder tendenser til sosial "anomi", og med et forbruksmønster som ikke er bærekraftig på sikt.

Menneskerettighetserklæringen fra 1948 har ingen artikler

om menneskenes økologiske ansvar.

Heller ikke demokratiet representerer på sikt nødvendigvis den beste politiske styringsstruktur for å hankses med utfordringer knyttet til menneskehetens overforbruk av naturens evne til å gjenskepe ressurser. Lederen for *Global Footprint Network*, Mathis Wäckernagel, har hevdet, etter analyser av seks tusen typer av data fra FN og annet hold, at naturens bærekraft for lengst er overskredet og at året da overskridelsen skjedde, kan settes til 1987. Men det er stor forskjell på overforbruket i forskjellige deler av verden. Målt etter naturforbruk pr. individ kommer noen oljestater i Midtøsten på topp, fulgt av industristater og med de mindre velstående på bunn. Men slike mål sier ikke alt. Det samlede forbruk i et land er bestemt av forbruk pr. konsument ganger antall konsumenter. Overforbruk – på engelsk *overshoot* - er bestemt av et mål for samlet forbruk sett i forhold til naturressursene i landet eller regionen.

For å hankses med disse utfordringene kan framtidige generasjoner trenge en natursentrert etikk og ikke bare en menneskesentrisk etikk. En teosentrisk plikketikk kunne være vel så lett å forene med en natursentrert etikk som en rent antroposentrisk etikk.

Her finnes så mange temaer og problemstillinger som ikke har vært verken nevnt eller utredet i den forliggende innstilling. Det mest ryddige hadde i denne situasjon vært å legge innstillingen til side, og så sette ned et nytt utvalg av kompetente fagfolk for å arbeide videre med spørsmål som her er reist.

.